

TEVEKKÜL, Mihrullah (2014). “Uygurlarda Ceditçilik Hareketi ve Onun Etkisi Üzerinde Genel Bir Değerlendirme”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.431-439 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Mihrullah TEVEKKÜL*

UYGURLARDA CEDİTÇİLİK HAREKETİ VE ONUN ETKİSİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Günümüzde Uygurların mutlak çoğunluğu ÇHC’de yaşamaktadırlar. Uygurlar Genel Türklük içinde en erken yerleşik hayata geçen ve şehir medeniyetini yaratanlar olarak zengin tarih geleneğine sahiptirler. 19.yüzyılın sonrasında meydana gelen Ceditizm Uygur Bölgesi’ni de çok etkilemiştir.

Bu yüzden 19.yüzyıldaki Uygurlar arasında Ceditizm Hareketinin araştırılması günümüz Türk dünyası araştırmalarında önem verilmesi gereken alanlardan biridir. Ceditizm Orta Asya’da 19.yüzyılın son yarısında ortaya çıkmasının ardından günümüzde Çin Xinjiang Uygur Özerk bölgesinde yaşayan Uygurlar arasındada kendi etkisini göstermiştir. 19.yüzyılın 80’li yıllarında Tanrı Dağı’nın kuzeyi ve güneyinde ağır bir cehalet hükmetmektedir. Uygur halkının ana beşiği sayılan Kaşgar Şehri’nde de ilim marifet karanlık içinde kalmıştır. Bu dönemde bazı ilim adamları ufuğunu Orta Asya, Mısır ve İstanbul gibi aynı kültüre sahip olan gelişmiş yöne çevirmiştir. Onlar oralarda öğrendikleri yenikleri, modern maarif şekilleri Kaşgara getirmişlerdir. Bu tür usulle Cedit, Uygur Toplumunu geliştirmek için çok büyük katkıda bulunmuştur. Sovyetler Birliğinin asimilasyaon politikalarına karşı koyan ve Türk birliğini savunan, ıslahatçı, cesaretli, yeniliğin temsilcisi olan İstanbul, Kazan, Kahire, Dehli gibi merkezlerdeki gelişmelerden etkilenecek muhafazakâr geleneği koruyan ve Türk İslam çizgisinden giden yenilikçi Ceditçilerden; kardeş Musabayuflar, Abduqadir Damollam, Qutluq Hacı Şewqiy, Memetili Ependi’leri sayımak mümkündür.

* Y. Lisans öğrencisi, Niğde Üniversitesi.

Bunlardan bazıları yeniden gelişmeye başlayan milli sanayinin vekili ve modern maarifin destekçilerinden olup, Türk dünyası ve Arap dünyasını, hatta sanayi devriminden sonra hızlıca gelişmiş olan Avrupa devletlerinden Almanya, Fransalara kadar gidip ziyarette olmuşlar ve zamanındaki dünyanın gelişmesini iyice gözlemledikten sonra, başka memleketlerdeki rahat, feragatli yaşam hayatını bırakıp memleketine dönerek halkı cihaletten kurtarmak için, manevi güç olan ilim öğrenmekten başka, maddi güç olan iktisadın da ne kadar önemli olduğunun anlıyarak bir yandan milli sanayini geliştirmek için çaba göstermiş, bir yandan tüm gücüyle uygur yeni maarifi ve gazeteciliğine destek olmuştur.

Bunlardan en önemli örnek **Musabayuf kardeşler** 1870 yılından başlayarak Uygurlarda ilk Usul-i Cedit eğitimini uygulayarak Uygur modern maarifinin temelini kurmuştur. Uygur yenileşmesi ve yakın zaman tarihinin en önemli aktörlerinden olan Hüseyin Bay (1844-1926) ve Bahavudun Bay (1851-1928) kardeşler, babası Musa Hacımdan devralan ticari işletmeleri sürekli geliştirmiş ve etki alanını Uygur sahasının içi ve dışına taşımıştır. Musabayuf kardeşlerin uygur eğitim kurumunun usul-i kadim'den Usul-i Cedit'e geçiş sürecinde yaptığı hizmetlerin, geleneksel medreselerin onarımı ve mektebe dönüştürülmesi, yeni tarz mekteblerin inşası; kendi çocukları dâhil toplumdaki istekli gençlerin istanbul ve kazan gibi merkezlere eğitim için gönderilmesi; özellikle İstanbuldan sürekli muallimlerin getirilmesi şeklinde sıralanabilir.⁴⁴³

Musabayuf kardeşler içinde, Bahavudun Bay Kazan'da okuduğu sıralarda Ruslarda ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri ile Avrupayı yakından izlemiş biri olarak 1870'lı yıllarda Kazandaki öğrenimini tamamlayarak memlekete dönüşünde beraberinde üç kazanlı muallimi getirerek Gulca'daki Beytulla Medresesinde istihdam ettirir. Onların din dersleri dışında edebiyat, hesap, coğrafya, tarih gibi dersleri verdiği bilinmektedir. Bahavudun Bay 1875 yılında medrese yakınında bağımsız okul yaptırır ve kazandan davet ettiği muallimlerin ve okulun tüm masraflarını üstlenir. Daha sonraları ise, Gulca'da "Hüseyniye" (1889), "Hüner-Kesip Mektebi" (1905), "Turaniye Mektebi" (1911), "Sayramiye Mektebi" (1913), "Mekteb-i Nur" (1916), "Dernek Okulları" (1924),

⁴⁴³ QARLUQ, Abdureşitjelil, (2009) "Uygur Yenileşme Sürecindeki İstanbul Ekolü'nün etkisi üzerine", Türk Kültürü2010/1, S.78, Ankara,2010

“Keşfiye Mektebi” (1925) ve “Murat Mektebi” (1928) gibi okulları bizzat kurmuş ve buradaki Cedit eğitiminin yaygınlaşması için çaba serf etmiştir.⁴⁴⁴

Uygur Cedit hareketindeki önemli şahislerden biri **Memetili Ependi** (Mehmet Ali Tohtacı Tevfik) dir. Uygur modern edebiyatı ve eğitiminin öncülerinden biri olan Şair Muhammed Ali Tevfik, 1914 yılında Kaşgar Artuş Kasabasında açılan modern okulda Türkiye'den gelen Ahmet Kemal İlkul' in önderliğinde tahsil görmüştür. Şair 1923 yılında Batı Türkistan'a geçerek oradan Moskova' ya gitmiş, Moskova'daki Doğu Üniversitesinde bir sene okuduktan sonra 1926 yıllarında önce Şemey, Taşkent'e sonra te Türkiye' ye gelmiş ve zor koşullara rağmen İstanbul Öğretmenler Yetiştirme Okulunda tahsiline devam etmiştir. 1929-1932 yıllarında okulu tammalıyarak öğretmenlik sertifikasını almıştır. 1933 senesinde Türkistan'da Çin zulmüne karşı ayaklanmaları duyduktan sonra hemen memliketine dönmüş ve Kaşgar' da 12 Kasım' da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuna iştirak etmiştir. Memetili Ependi'nin Uygur Cedit hariketindeki en büyük katkısı Usul-i Cedit'i eğitimi de mektep açma ve öğretmen yetiştirmede görülmektedir.

Memetili Ependi Cedit okullarını açmak için ilk elden hazırlığa başlamış bir taraftan, kısa süreli öğretmen yetiştirme kursu düzenlemeye acele etse, diğer yandan uzun süreli mektepler açmanın telaşına girmiştir. Önce maddi karşılıkları karşılamak için çevredeki zenginler ve mahalle büyüklerinden oluşan Mektep Heyetini teşkil eder. Artuşun 24 köyünde bulunacak 24 uzun süreli mektebin alt yapı hizmetlerini yapmaya çalışmıştır. Böylece, beş ay içinde hazırlıklar tamamlanan köylerdeki modern sınıflara, kursunu tamamlayan öğretmen adayları Memetili Ependi öncülüğünde öğretmen olarak dağılır. Özellikle, altı aya varmayan zaman zarfında 60 öğretmen adayını, hazır hale getirmek ve 24 köyde 24 mektebi öğretime öğrencileri ile birlikte hazırlamak, o zamanda düşünülmesi imkânsız bir iş idi. Fakat Memetili Ependi kendi pratiği ile genç öğretmen adaylarına şunu ispat etmişti: kati irade, coşkulu milli ruh ve halkını cehaletten kurtarmak için herşeyi unutabilme gayesi olan kimse, ancak böyle işleri başarabilir.⁴⁴⁵ Memetili Ependi 1935 yılında uygur

⁴⁴⁴ Abdulla TALİP, Uygur Maarip Tarihinden Oçerikler, Xinjinag Helq Neşiriyati, Sf:88-90, Ürümcü, 1987.

⁴⁴⁵ QARLUQ, Abdureşitjelil, (2009) “Uygur Yenileşme Sürecindeki İstanbul Ekolü'nün etkisi üzerine”, Türk Kültürü2010/1, Sf.82-89, Ankara,2010 .

tarihinde ilk olarak bir kız lises. kurup kadın öğretmen yetiştirmeye başlamıştır, böylece yüzyıllardır cehaletin pençesinde inleyen kadın, kızların gözleri açılmış olacaktı. Onlar da insan gibi yaşayabilecek, haklarını arayabilecek ve koruyabileceklerdi. Bütün bunlar o dönem koşullarında mucize sayılması icab edilen işlerdi.⁴⁴⁶

Memetili Ependi okul açma, halkı aydınlatma işlerinden başka, Uygur Cedit edebiyatında da önemli katkılarda bulunmuştur. O yazdığı şiirleri ile halkı uyanmaya, cehaletten kurtulmaya, ilim öğrenmeye, zâlimleri yok etmeye Bütün gayretiyle özgürlüğü ve hakkını kazanmaya çağırmıştır. Şair, modern okullar açmak, kültürlü yeni nesiller yetiştirmek için son nefesine kadar mücadele vermiştir, 1937 senesinde Çin Genel valisi Şing Şi Sey tarafından tutuklanarak idam edilmiştir.

Uygurlar arasında yapılan yeni eğitim hareketinde meşhur islam âlimi, Uygur modern eğitiminin temel kurucularından biri olan halksever, bilimsever, şair, natik ustaz, Uygur Cedit hareketinin bayrakdari **Abdükadir Damollam** (Abdükadir binni Abdulvaris Kaşgari) dir. Zamanının ilim merkezleri olan Koken, Semerkent, Ufa, İstanbul ve Kahire şehirlerini gezmiş okumuş ve zamanının büyük Cedit âlimi olup yetişmiştir. Halkını cehalet ve zulmetten kurtarmayı yüksek sorumluluk olarak tanıyan Abdülkadir Damollam yurt dışındaki okuş ve tahsilini bitirdikten sonra Kaşgar'a dönmüş ve cehalete karşı olarak halkı uyandırmak için dana yolbaşçı olarak eğitim, okul açma gibi birçok önemli eğilimlerde bulunmuştur. Yabancı ellerdeki islahat ve Türk dünyasında hızla gelişmeye başlayan Cedit hareketinden etkilenen Abdülkadir Damollam kendi baş olarak yeni bir okul açmış. Bu okulda ve kendisi eğitim verdiği Okullarda Usul-i Cedit kullanmış ve cedit eğitimi için kitap hazırlamıştır. Uygur geleneksel eğitime varislik yapmakla birlikte Uygur yeni- cedit eğitimin kapsamı açmış, Arap ve Fars dilinden kurtulup, Türklük zihniyeti ve bilinci altında Uygur dilinde eğitimin önderilerinden olmuştur.

Abdülkadir Damollam, Usul-i Cedit'te eğitim vermeye birlikte öğrencileri yurt dışında, Türk İslam kültür merkezi olan İstanbul, kazan gibi şehirlere göndermeye çalışmış böylece birçok uyanık, halksever, milliyetperver Türklük zihniyeti ve milli

⁴⁴⁶ Âlimcan İNAYET, Ünlü Eğitimci Mehmet Ali Tevfik'in Edebî Kişiliği Üzerine , Çukorova Üniversitesi Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi, Sf.143-158, 2012

şuurundaki mücadeleciler gençleri yetiştirmiştir. Zâlim hükümdarlar ve yerli gerici güçlerin sürekli karşılık yapması ve hayatı tehdit göstermeleri sonucunda halk Usul-i Cedit'te eğitim almada engellenmiş durumdayken, Abdulkadir Damollam herhangi bir zorluklara bakmadan eğitim faaliyetlerini durmadan devam etmiş öğrenci kalmadığı durumda Kaşgar sokaklarındaki yetim çocukları toplayıp onlara sahip çıkmış ve onları Yeniçe eğitimde terbiye altına almıştır.

Abdulkadir Damollam çeşitli konularda bilgil âlim olmasına rağmen, Açtığı Cedit okullarında okutacak olan ders kitaplarını hazırlamakla birlikte, İlimseverlikle öğrendiği bilimi, Türk dünyasındaki ilim merkezlerinden Buhara, Kokent, Taşkent ve Kahirelerde ziyarette olduğu anlarda topladığı bilgileri, gördüğü yenilikler temelinde ölmez eserleri yazmıştır. Onundan başka, Arap, Fars, Urdu ve Türk dillerini iyi öğrenmiş, zamanında yetişken natik, Şair olmasına rağmen, kendi yurdunun durumunu, halkın yaşamını başka ülkelerdekilerin durmuyla karşılaştırıp makaleler yazmış ve gittiği yerlerde halkının durumunu anlatmış, çözüm bulmaya çalışmıştır.

Abdulkadir Damollam'ın öğretmek ve eğitim için hazırladığı kitapları: Sarf ve Nehvi, Ekaid-i Zerüriye, Ekaid-i Cevheriye, tâlimul Sebiyan, Mutalieu Hidayet, Tecvid Türkî, Miftah-ul Adab, Teshih-ul Hesab, İlm-i Coğrafya, Fesayih-ul Etfal gibi ders kitaplarıdır. Bu kitaplar sadece Cedit okullarında değil zamanının medreselerinde de kullanılmıştır. Ayrıca, Bidayet-ul Sarf, Bidayet-un Nevhi, Şerhi Amali, Cevahir-ul Hikan gibi ilmi eserleri yazmış. Medreselerdeki geleneksel dini eğitimi ıslahat ederek, İlmî Tecvid, İbadet-I İslamiye, İrşadül Muslim gibi önemli ders kitaplarında bırakmıştır. Yukarıda söyleyen bazı kitaplar Kazandaki Millet, Taşkentteki Ğulamiye Matabaalarında yayınlanmış. Bazı eserleri aynı devrin önemli dergisi olan Şurada yayınlanmıştır. Başka eserlerinde onun ölümünden sonraki yıllarda Kaşgar Kazançi Yarbaşıda kurulan Muhemmadiye matbaasında ve Demeşik, Ciddelerde neşredilmiştir. Onun Cevahirul Hikan, İrşadül Muslim, Şerhi Amali gibi eserleri XUAR (Xinjiang: Xinjiang Uyghur Aptonom Rayoni/Xinjiang Uyghur Özerk bölgesi) kütüphanesinde bulunduktan başka, Azher Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Âlim'in yine 600 misralı Muhammesi bulunmaktadır. Onun emiyet, itikad, ahlak, eğitim hakkındaki

teşebbüslerini dili güzel, tenkidi ruhuna sahip bu eser 1910 yıllardaki Türk dünyası edebiyatında önemli yer almaktadır.⁴⁴⁷

Halkının milli şuuru, bilincinin dirilmesi, cahillikten kurtulup, özgür, insani hayatta yaşması için her şeyini feda eden, Vatansever, ıslahatçi, Ceditçi âlim Abdukadir Damollam 14 Ağustos, 1924 tarihinde Kaşgarda, gericiler tarafından kışkırtılarak suikastla öldürülmüştür.

Uygurlarda Cedit hareketlerinde yapılmış olan en önemli faaliyetlerden biri gazetecilik ve nesiriyat işleridir. Onun bayrakdarı ise Ceditçi âlim, ülema, Bu dönemin öncülerinden biri, meşhur pedagog, ünlü yazar, din âlimi ve tarihçi **Qutluq Hacı Şewqiy** (Kutluk Hacı Şevki)dir.

1908 yılı babasıyla Hac seferine çıkan Qutluq Hacı Şewqiy, Hac'dan sonra Kahire, Kazan, İstanbul, Buhara şehirlerinde ziyarette olmuş ve ilim tahsilini yapmıştır. Yurt dışında, yaklaşık on senelik, gezme ve tahsilden sonra Qutluq Şewqiy her yönden kendini yetiştirmiştir. En önemlisi zamanında Türkiye'de yürütülmüş, genişlemiş olan cehalet, kalaklık, aşırı gericiliğe karşı yenileşme hareketinden ve Türk dünyasında coşkuyla gelişmeye başlayan cedit hareketinden çoktan etkilenmiştir. Bu cereyanlar onu Uygur cedit hareketinde epey bir İstanbul ekolü olarak yetiştirmiştir.⁴⁴⁸

Kaşgara döndükten sonra Cedit hareketiyle ilgili faaliyetleri öncelikle Usul-i Cedit'te eğitim vermekten başlanmaktadır, okul, medreselerde, edebiyat, tarih ve coğrafya dersleri vererek öğrencileri dünyadaki gelişmelerden, gelişmiş teknolojiler ve milli özgürlük mücadelelerinden haberdar etmiştir.

Qutluq Hacı Şewqiy, İstanbul ve Buhara'da okuduğu zamanlarda çok etkilendiği, Kazanda neşir edilmiş olan “Wakit” gazetesini ve “Şûra” dergilerini düşünerek matbu neşriyatın zamanında kişinin düşüncesini en uzaklara yetiştirebilecek vasıta olduğunu; halkı,

⁴⁴⁷ Maysigül HÜSİYİN, Kadimle Cedit Arasında Abdukadir Binni Abdulvaris Kaşgari, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, Sf:1-4, 2011

⁴⁴⁸ İstanbul ekolü: “İstanbul'da eğitim gören veya çeşitli nedenlerle bu şehiri ziyaret edenlerle istanbuldan gönderilen aydınların, İstanbul'daki gelişmeleri Uygurlar arasında yaymaya, dolayısıyla Uygurların kalkınması, modern manada milletleşmesi için canı pahasında çalışmış olup Uygur sosyo-kültürel yapısına ve sosyo-politik gelişimine önemli etkileri yapmış olan” aydınları gösteriyor. Kuramın gelişmesini anlamak için bakın: Qarluq, Abdureşit jeli, (2009) “Uygur Yenileşme Sürecindeki İstanbul Ekolü ve Onun Bazı Temsilcileri üzerinde”, Türk Kültürü2009/2, Ankara

dünyada olup biten olaylar, yenilik ve gelişmelerden matbaa aracılığıyla haberdar etmesi gerekliliğini his etmeye başlamıştır. Dolayısıyla, 1918 yılından başlayarak Taş Matbaa'dan bir az gelişmiş olan Ağaç Matbaa ile “Añ” (Şû'ur) gazetesini yayınlamaya başlamıştır⁴⁴⁹.

1933-1937 arasındaki dört yıllık gazetecilik dönemi, onun mücadele hayatındaki en önemli dönemdir. 21 Temmuz 1933 tarihinde Qutluq Şewqiy muharrirliğinde “Şarki Türkistan Hayatı” (Doğu Türkistan Hayatı) gazetesi neşe başlamıştır. 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin kurulmasıyla gazete adı “Erkin Türkistan” olarak değiştirilmiş ve 15 Kasım'da 13. sayıdan başlayarak gazete işbu namda neşir edilmeye başlanmıştır. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin 1933 de sona ermesiyle “Erkin Türkistan” gazetesi yayını zorla durdurulmuştur. Çevresindeki aydın güçlerin yardımıyla, Qutluq Hacı Şewqiy, 23 Ağustos'ta 1934 tarihinden başlayarak gazetecilik işlerini yeniden devam ettirmiş, Gazete şartlara rağmen çıkmaya devam etmiş fakat adını “Yeni Hayat” olarak değiştirmiştir.

Gazetenin ilk on sayısı haftada bir sayı çıkarılırken, 25 Ekim 1934 ten başlayarak haftada iki sayı çıkartılmaya başlanmış, hükümet eline geçinceye kadar (1936) 162 sayı, hükümetin eline geçtikten sonra ise 128 sayı çıkarılmıştır. İlk neşirlerinde 950 adet basılırken, ihtiyacın aşmasıyla daha çok insanları aydınlatmak, mevcut durumdan haberdar etmek için adım adım çoğaltılarak baskı sayısı 2500 adete yükselmiştir. Önce, 46x36cm ebadında iki sayfa, sonra geliştirilerek 37x27cm ebadında dört sayfa olarak yayımlanmıştır.

Böylece, Qutluq Hacı Şewqiy'nin Uygur aydınlanma ve Cedit hareketine en büyük katkısı olan gazetecilik faaliyetleri, halkı cehaletten ve geri kalmışlıktan kurtarmak, dünyadaki gelişmelerden ve yeniliklerden haberdar etmek için çok büyük ödem gösterdi.

⁴⁴⁹ Kaşgar'da 1899 yılı Bahavudun Bayning yardımıyla “Matbaa-i Nur, Matbaa-i Hurşit” adında taş matbaalar kurulmuş, ama bu taş matbaanın ağaç matbaadan kullanılışı zor ve iş ünümü az, yavaş oluyordu. Matbaada geliştirme yapmayı düşünen Qutluq Hacı Şewqiy kısa zamanda kaliteli iş yapma amacına yetmek için Kaşgar Bulaq Başı mahallesindeki Segezçilerin (Segez adında geleneksel kumaş dokumacılığı yapanlar) ürün üstüne gül basmasını örnek alarak onların kumaş üstüne gül yapma üslubunda Ağaç Matbaa yaptırmıştır. Bu matbaa ile 32 harf alfabesi ve bazı din derslikleri saman kâğıda basıp dağıtılarak, eskiden müderrislerde Taliplerin yazmayı tahtaya yazıp sonra tahtayı silip tekrar kullanıp öğrenmesi gibi zor ve çok geride kalmış öğrenme usulünü değiştirmesine ve kolaylaştırmasına yardımcı olmuştur. O yüzden helpet ve talebeler bu matbaanın ortaya çıktığından çok sevinmişlerdir.

Qutluq Haci Şewqiy yakın zaman Uygur matbaacılık ve neşriyat hizmetinin başlatıcısı, yakın zaman Uygur fen eğitiminin kurucularından biri olmakla birlikte büyük tarihçi ve yazardır. Onun yazdığı şiirleri hep zâlimlerin zulmüne, esaretine ve cehalete, gericiliğe nefret; milli birlik ve yurt severlik, halkçılık, milliyetperverlik, vatanperverlik duygularını övgüyü yansıtır. Onundan başka, muellf olduğu “Tarihi Eser Waqiat-i Kaşîger” (toplam üç cilt, yaklaşık 680 sayfalık bir tarih kitabı) de, türklerin genel tarihinden başlayarak bugünkü uygurlara kadar bilgi vermektedir, işbu kitap ÇHC’nin XUAR müzesinde saklanmaktadır.

Bunlardan başka, Qutluq Haci Şewqiy, Kaşgarlı Mahmut ve “Divani Lügati Türk” hakkında Uygurlara ilk bilgi veren kişidir. O’nun Türk dünyasına olan büyük bir katkısı, oğlu İmir Hüsseyin Kazi Haci’ma bıraktığı, 1936 yılı Kaşgar Şer-i mahkemesinin kadısı, ulema Molla Sadik Elem Ahun tarafından yazılan Kaşgarlı Mahmut mezarı ile ilgili vakıf senedinin korumuş olmasıdır.⁴⁵⁰ İşbu hüccetler, 1980’li yıllara gelindiğinde tüm Türk Dünyasının ilgi merkezi olan büyük Türk âlimi Kaşgarlı Mahmut’un vatani, mezarı, yurt kimliği, nesebi hakkında bize en güvenli bilgi kaynağı olmuştur.

Kısacası, Türklül bilincini yakından yansıtan Ceditçilik hareketinin, uyanık bilim kişiliri, açık ve temiz zihniyetli aydınlar tarafından Uygurlar arasında geniş ve hızla geliştirilmesi sonucunda halkın cehalet ve zulümden kurtulması için yeni kapı açılmış, Türklük zihniyetinin güçlendirilmesi, milli şuurun geliştirilmesi ve uyandırılması, Uygur modern ideolojisinin şekillenmesi için önemli koşullar hazırlanmıştır. Bir taraftan gericilik ve kadimle mücadele etmek, öbür taraftan yeniçe eğitim ve modern bilgileri halka yetiştirmek ve öğretmekle Uygurlar arasında Cedit hareketi çok büyük neticeleri kazanmış, birçok milli şuur ve kimlik bilincinden olan aydınları terbileyip yetiştirerek, bugünkü milli duygu ve kimlik algısının, modern ve gelişmiş eğitimin temelini kurmuştur.

⁴⁵⁰ Muhammet Tursun Sidiq, (2001-1.San) “Qutluq Haci Şewqiy ve Türkiy Tillar Divani” Bulaq dergisi, S.80-85. Ürümçi.

Kısaltmalar:

XUAR/ Xinjiang: Xinjiang Uyghur Aptonom Rayoni/Xinjiang Uyghur Özerk bölgesi

ÇKP: Çin Halk Cumhuriyeti

Kaynakçalar:

İNAYET Âlimcan, Ünlü Eğitimci Mehmet Ali Tevfik'in Edebî Kişiliği Üzerine, Çukorova Üniversitesi Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi, Sf.143-158, 2012

HÜSİYİN Maysigül, Kadimle Cedid Arasında Abdukadir Binni Abdulvaris Kaşgari, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, Sf:1-4, 2011

MUHAMMET TURSUN Sidiq, (2001-1.San) “Qutluq Hacı Şewqiy Ve Türkiy Tillar Divani” Bulaq dergisi, S.80-85. Ürümçi.

QARLUQ, Abdureşit jelil, (2009) “Uyghur Yenileşme Sürecindeki İstanbul Ekolü'nün etkisi üzerine”, Türk Kültürü2010/1, S.78, Ankara,2010

TALİP Abdulla, Uyghur Maarip Tarihinden Oçerikler, Xinjinag Helq Neşiriyati, Sf:88-90, Ürümçi, 1987.